

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

А Стаття присвячена розкриттю розвитку інклюзивного навчання в загальноосвітніх школах України. Особлива увага приділяється питанням теоретично-методичного і нормативно-правового забезпечення інклюзивного навчання дітей у загальноосвітніх школах України.

Ключові слова: інклюзивна освіта, нормативно-правове забезпечення, дитина з особливими потребами.

Постановка проблеми. Право на освіту є одним із фундаментальних прав, а також урізноманітних міжнародних і національних конвенціях і законодавчих актах. Коли говоримо про навчання дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі, таке навчання називаємо інклюзивним навчанням. Філософія інклюзивної освіти тісно переплітається з концепцією прав людини та рівної доступності й участі в усіх сферах життя. Основна ідея філософії інклюзивної освіти полягає у визначенні індивідуальних цілей і потреб, щоб максимально залучити дитину з особливими потребами до життєвої активності. Однак філософія інклюзії не обмежується фізичним перебуванням, вона також охоплює базові соціальні цінності та систему поглядів, що заохочують, взаємодію людських спільнот і формування соціальних зв'язків [5, с. 9].

Отже, **метою статті** є розкриття правового аспекту інклюзивної освіти в Україні. **Завдання дослідження** полягали у: вивченні міжнародної та української нормативно-правової бази, зокрема документів, які висвітлюють право на освіту дітей з особливими потребами, встановити недоліки та перепони впровадженню якісної освіти для дітей з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні проблеми розвитку інклюзивного навчання широко висвітлювалися українськими науковцями: загальні тенденції розвитку інклюзивної освіти (А. Колупаєва, В. Синьов, В. Боднар, О. Гордійчук, М. Захарчук, К. Островська, І. Луценко, М. Сварник, Л. Байда); шляхи трансформації загальноосвітньої школи в інклюзивну (С. Єфімова, Ю. Найда, Ю. Рибак,); прийоми роботи вчителів в інклюзивному класі (О. Таранченко С. Литовченко, Е. Данілавічюте).

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи стан проблеми інклюзивної освіти в Україні, потрібно звернутися до аналізу нормативно-правової бази. Треба зазначити, що вагомий вплив у розвиток нормативно-правової бази з питань інклюзивного навчання мали міжнародні законодавчі акти. Розглянемо детальніше основні міжнародні документи. В основі інклюзії лежить право людини на освіту, проголошене у Всесвітній декларації прав людини. *Всесвітня декларація прав людини* 1948 р. гарантує право на безкоштовну

і обов'язкову освіту для всіх дітей: «Кожен має право на освіту... освіта має бути спрямована на розвиток людської особистості та посилення поваги до прав людини та основних свобод...» [1]. *Декларація прав дитини* 1959 р. принцип 5, зазначає, що «дитина, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, повинна забезпечуватися спеціальним режимом, освітою і піклуванням, необхідним зважаючи на її особливий стан»; принцип 10 – «дитина має бути захищена від практики, яка може заохочувати расову, релігійну або будь-яку іншу форму дискримінації. Вона повинна виховуватися в душі взаєморозуміння, терпимості, дружби між народами, миру й загального братерства, а також у повному усвідомленні, що її енергія та здібності мають бути присвячені служінню на користь інших людей» [3].

За конвенцією Організації Об'єднаних Націй (ООН) «Про права дитини», яка була прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН, від 20 листопада 1989 року та набула чинності 2 вересня 1990 року, ратифікована Постановою Верховної Ради України №789XII (78912) від 27 лютого 1991 року та набула чинності для України 27 вересня 1991 року, держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення реалізації цього права на основі рівних можливостей упроваджують безкоштовну та обов'язкову початкову освіту. Стосовно неповносправної у розумовому або фізичному відношеннях дитини, стверджується, що вона має вести повноцінне і достойне життя в умовах, що забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі й полегшують її активну участь у житті суспільства [3; 12]. Важливими є статті 2 та зокрема 23, у якій говориться, що дитина з особливими потребами повинна мати «доступ до освіти, виховання, медичного обслуговування, реабілітаційних послуг, професійної підготовки, максимально можливої соціальної інтеграції та індивідуального розвитку, включаючи його чи її культурний і духовний розвиток» [3].

Підхід до освіти на основі прав ґрунтується на трьох принципах:

1. Доступність і обов'язковість освіти.
2. Рівність, інклюзія та відсутність дискримінації.

3. Право на якісну освіту.

Відповідно до Всесвітньої декларації «Освіта для всіх» 1990 року освіта для всіх означає гарантію всім дітям їхнього права на доступ до якісної базової освіти.

«Стандартні правила ООН щодо зрівняння можливостей інвалідів» 1993 року:

- містять заклик до всіх держав зробити освіту осіб з фізичними та розумовими вадами невід'ємною частиною системи освіти;

- зауважують, що для того, аби втілювати інклюзивну освіту, держави мають застосовувати гнучкі навчальні програми, які можна адаптувати до різних потреб дітей;

- зосереджують увагу на тому, що необхідно впроваджувати неперервне навчання вчителів і надавати їм всебічну підтримку;

- зазначають, що місцеві громади мають формувати ресурси для забезпечення такої освіти.

Інноваційна освітня «концепція» щодо навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я була представлена на Всесвітній Конференції з освіти осіб з особливими потребами: доступ та якість, яка проведена за підтримки ЮНЕСКО в Іспанії, в Саламанці 7–10 червня 1994 року. Концептуальні засади щодо здобуття освіти неповносправними викладено в *Саламанкській декларації* та Рамках дій і мали слугувати основою освітньої політики і практичної діяльності 92-х держав-учасниць конференції. Декларація містить заклик до урядів усіх країн затвердити на законодавчому рівні принцип інклюзивної освіти та приймати до загальноосвітніх шкіл усіх дітей, якщо немає виняткових випадків, які унеможливають це. Таким чином, було запропоновано, щоб інклюзія стала загальною формою освіти, а спецшколи або спецкласи існували для виняткових ситуацій.

У *Дакарській декларації* 2000 року говориться, що мета освіти тисячоліття – переконання, що всі діти матимуть доступ до обов'язкової освіти до 2015 року, – ставить в центр уваги осіб з певними обмеженнями.

Конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами 2005 року обстоює права людей з особливими потребами на освіту без будь-якої дискримінації.

Як зазначає А. Колупаєва, «на сучасному етапі суспільство (у широкому сенсі цього слова) «прийшло» до визнання та ствердження права осіб з особливостями психофізичного розвитку на повноцінну участь у суспільному житті і намагається усвідомити необхідність створення умов для повноцінної реалізації цього права» [4, с. 14].

Основною передумовою успішного впровадження інклюзивної освіти є державна політика щодо людей з особливими потребами. Основні права громадян на освіту покладені у Конституції України. Так у ст. 53 задекларовано, що «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професій-

но-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» [13]. У Законі не передбачено жодних винятків чи подвійних тлумачень щодо дітей з особливими потребами. Разом із положенням про охорону державою сім'ї, материнства і дитинства це дає певні підстави говорити про пріоритет інклюзивної форми навчання, порівняно з навчанням у школі-інтернаті. Закон України «Про освіту» відзначає право громадян України «на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від... стану здоров'я... та інших обставин» та гарантує можливість навчатись екстерном та вдома, однак про інтегроване навчання інформації немає [10]. Поряд з цим у ст. 37 Закону України «Про освіту» визначаються освітні можливості для громадян, які потребують соціальної допомоги та реабілітації. Так, у п. 4 зазначається, що «для осіб, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в загальноосвітніх навчальних закладах, створюються спеціальні загальноосвітні школи-інтернати». Такий підхід не відповідає концептуальним підходам міжнародних законодавчих документів у галузі освіти і є дискримінуючим щодо дітей з особливими освітніми потребами.

У Законі України «Про загальну середню освіту», прийнятому у 1999 році, згадується про існування дітей з особливими потребами в освітньому полі як «дітей для навчання у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах)», але без уточнення про можливість їхньої інтеграції. Закон також містить наступне твердження: «Зарахування та добір дітей для навчання у спеціальних загальноосвітніх школах (школах-інтернатах), їх переведення з одного типу таких навчальних закладів до іншого проводиться за висновком відповідних психолого-медико-педагогічних консультацій у порядку, встановленому Міністерством освіти України [10; 9]. Разом з тим, у ст. 4 «Система загальної середньої освіти» не зазначається про можливість упровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності, створювати у своєму складі спеціальні класи, діяльність яких регламентується положеннями про спеціальний клас. Як зазначає А. Агабабян, закони прийняті протягом 1999–2001 рр., коли нормою було забезпечення дітей з особливими освітніми потребами корекційно-компенсуючою системою освіти, в основному в навчальних закладах інтернатного типу не вирішили інклюзивного питання в повному обсязі.

Застосування індивідуальної форми навчання для дітей з особливими освітніми потребами передбачено у ст. 6 Закону України «Про освіту»: «У разі, якщо батьки або особи, які їх замінюють, всупереч висновку відповідної психолого-медико-педагогічної консультації відмовляються направляти дитину до відповідної спеціальної загаль-

ноосвітньої школи (школи-інтернату), навчання дитини проводиться за індивідуальною формою» [10; 9]. Тобто, з одного боку, держава нібито підтримує направлення дітей у загальноосвітні школи-інтернати різного профілю, а з іншого – дозволяє навчатись за місцем проживання. Про можливість навчання дитини у загальноосвітній школі в умовах інклюзивного навчання навіть не згадується.

Не менш суперечливою є наступна постанова Кабінету Міністрів України № 917 від 21.11.2013 року «Деякі питання встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям» [7]. Зокрема у п. 17 підпункт 6 Порядку встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дітям визначається «здатність до навчання», який є одним із критеріїв надання відповідної групи інвалідності. Відповідно до визначеного ступеню порушення дитині встановлюють групу інвалідності. Наступною інстанцією, яка безпосередньо вирішує питання навчання дитини з особливими потребами є ПМПК. Варто відзначити і те, що у своїй роботі ПМПК керується висновками лікарсько-консультативними комісіями (ЛКК). Як свідчить практика, дитина із встановленою... з підгрупою А, зазначеною у медичному висновку ЛКК, практично не має можливості отримати рекомендацію на інклюзивне навчання у загальноосвітній школі. У таких випадках рекомендуються спеціальні освітні заклади та будинки-інтернати. Згідно з положенням про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації (ПМПК), діяльність яких спрямована на «виявлення, психолого-педагогічне вивчення, оцінку труднощів і потенційних можливостей розвитку дітей віком до 18 років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, мають ознаки ризику виникнення труднощів пізнавальної діяльності та поведінки; підготовку висновку та рекомендацій щодо розвитку, змісту, форм і методів навчання з урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини» [6] власне ПМПК стає основною інстанцією, яка визначає, де навчатиметься дитина, на якій формі, хоча її висновок і носить рекомендаційний характер. Однак без висновку та рекомендацій ПМПК згідно із Законом України «Про освіту» дитина не може бути зарахована у загальноосвітній чи спеціальний заклад. У той же час держава декларує сприяння створенню дітям-інвалідам та дітям з вадами розумового або фізичного розвитку необхідних умов, рівних з іншими громадянами можливостей для повноцінного життя та розвитку» [11]. Зокрема, це відображено у низці змін, що вносяться до законів України. Набирає чинності Закон України № 1324 «Про внесення змін до деяких законів України про освіту з організації інклюзивного навчання» від

1.01.2015 р. а саме, «...частину першу статті 6 після слів «незалежно від раси, кольору шкіри» доповнити словами «особливостей інтелектуального, соціального і фізичного розвитку особистості» [8]. Як і Закон України «Про охорону дитинства» у ст. 26 «Захист прав дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку» стверджує, що «... дискримінація дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку забороняється [11].

Інформація про «інклюзивну освіту», що означає навчання дітей з особливими потребами разом з іншими дітьми у тих самих загальноосвітніх школах за місцем проживання, в офіційних документах до 2009 р. не була поширеною [2]. Але жодним окремим нормативно-правовим актом на сьогодні не визначено порядок отримання освіти людей з особливими потребами.

Варто приділити увагу і навчальним програмам, затвердженими Міністерством освіти та науки України, які і рекомендуються ПМПК для навчання дітей в освітніх закладах. На сучасному етапі навчальні програми затверджені Міністерством освіти та науки України, передбачені виключно для дітей, які навчаються на засадах інклюзії, тоді як для дітей індивідуальної форми навчання спеціальних навчальних програм не передбачено, а індивідуальний підхід до освітніх потреб дитини з неповносправністю в умовах загальноосвітньої школи фактично відсутній. Серед спеціальних, затверджених МОН України, програми для дітей із: 1) порушенням опорно-рухового апарату зі збереженим інтелектом; 2) вадами зору; 3) вадами слуху; 4) порушенням інтелекту; 5) вадами мовлення. На жаль, програми для дітей з іншими нозологіями, зокрема такими, як гіперактивний розлад з дефіцитом уваги, розлади спектру аутизму та комплексними порушеннями, на даний момент не передбачені. З іншої сторони навіть при однаковому діагнозі розвиток та особливості дитини-школяра будуть різнитися, у той час як навчальна програма укладена під певні конкретні нозології, не враховує індивідуальні можливості та особливості дитини, про що свідчить лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 18.05.2012 р. № 1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах». Навчально-виховний процес у класах з інклюзивним навчанням загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється відповідно до робочого навчального плану школи, за навчальними програмами, підручниками, посібниками, рекомендованими МОН України для загальноосвітніх навчальних закладів. Не менш цікавий Лист Міністерства освіти і науки України від 18.05.2012 № 1/9-384, який роз'яснює поняття індивідуальний навчальний план, індивідуальна навчальна програма в інклюзивному просторі. *Індивідуальний навчальний план* визначає перелік навчальних предме-

тів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на вивчення кожного предмета за роками навчання, та тижневу кількість годин. *Індивідуальна навчальна програма* дитини з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивним навчанням розробляється на основі типових навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі спеціальних, з відповідною їх адаптацією. Однак відповідно до нормативних документів «...навчання в інклюзивних класах/групах здійснюється за типовими навчальними планами, програмами, підручниками та посібниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки для загальноосвітніх та, у разі потреби, спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів» та «обов'язковою умовою при складанні індивідуального навчального плану та індивідуальної навчальної програми є врахування висновків та рекомендацій ПМПК щодо вибору для дитини навчальної програми» нормативним документом від 08.08.13 № 1/9-539. Оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами здійснюється за критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.04.2011 № 329, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11 травня 2011 р. за №566/19304.

Висновки. Підсумовуючи аналіз нормативно-правової бази з точки зору впровадження інклю-

зивного навчання і права на освіту всіх дітей, можна сказати, що вона потребує вдосконалення. Треба констатувати, що офіційні документи в галузі освіти містять протиріччя у тлумаченнях певних положень і підходів. У різних нормативно-правових актах проглядаються різні концепції.

Перспектива подальшого дослідження полягає у вивченні зарубіжного досвіду щодо укладання індивідуального плану навчання для дітей з особливими потребами, які навчаються за інклюзивною формою навчання.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація про права людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 07.03.2015 URL: <http://kr-admin.gov.ua/mol/molod/2.pdf> – Назва з екрану.
2. Колупаєва, А. Інклюзивна освіта: реальні та перспективи: монографія / А. Колупаєва. – Київ: Самміт-Книга, 2009. – 272 с.
3. Конвенція ООН про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 22.12.2014 URL: <http://www.unicef.org/ukraine/uki/> – Назва з екрану.
4. Мирнова, С. Командний підхід до психолого-педагогічного супроводу дітей з вадами психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти / С. Мирнова. – Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 14 (225), Ч. III, 2011. – С. 108–111.
5. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко, І. О. Білозерська та ін.; за заг. ред. А. А. Колупаєвої. – Київ: А. С. К., 2012. – 308 с.
6. Пичугина, Г. Педагогическое сопровождение и педагогическая поддержка обучающихся в технологическом образовании / Г. Пичугина // Школа и производство. – 2009. – № 8. – С.3–6.
7. Портрет США.
8. Порядок встановлення лікарсько-консультативними комісіями інвалідності дитини від 21.11.2013 р. № 917 // Постанова Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 24.02.2015 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/917-2013-%D0%BF> – Назва з екрану.
9. Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання: Закон України // Відомості Верховної ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 07.08.2013 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1324-18> – Назва з екрану.
10. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV// Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №28. – С. 547–562.
11. Про освіту: Закон України від 23.05.1991р. №1060-XII// Відомості Верховної Ради України. – 1991р. – №34. – С.943–961.
12. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001р. №2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №30. – С. 604–614.
13. Україна. Конституція (1996): [зі змін. та допов.] станом на груд. 2004 р. – Одеса: Негоціант, 2005. – 80 с.

Дата надходження авторського оригіналу до редакції: 09.03.2015

Козак М. Я., Фаласеніди Т. Н. Нормативно-правове забезпечення інклюзивного образования в Украине.

А Стаття посвячена раскрытию развития инклюзивного обучения в общеобразовательных школах Украины. Особое внимание уделяется вопросам теоретико-методического и нормативно-правового обеспечения инклюзивного обучения детей в общеобразовательных школах Украины.

Ключевые слова: инклюзивное образование, нормативно-правовое обеспечение, ребёнок с особыми потребностями.

Kozak M.Ya., Falaseniidi T.N. The regulatory support of inclusive education in Ukraine.

S The article is devoted to revealing the development of inclusive education in secondary schools of Ukraine. Special attention is paid to questions of the theoretical, methodological, and regulatory support of children's inclusive education in secondary schools of Ukraine.

Key words: inclusive education, regulatory support, a child with special needs.